

La Religió Mesopotàmica

[Mesopotamian Religion]

MIQUEL CIVIL¹

Resum: Aquest breu article recull la conferència que Miquel Civil va impartir a Sant Feliu de Guíxols el 23 de febrer del 2004. La conferència versa sobre religió mesopotàmica i té una aproximació divulgativa. Toca els principals temes de la religió com ara el panteó, la mitologia, els aspectes socials de la religió, els temples i el culte.

Paraules clau: religió; mesopotàmia; mitologia; temples

Abstract: This article contains a lecture given by Miquel Civil in Sant Feliu de Guíxols on February 23rd, 2004. The lecture focused on Mesopotamian religion and has an informative and educational approach, and touches on a variety of themes including, gods, mythology, social aspects of religion, temples and worship. .

Keywords: religion; Mesopotamia; mythology; temples

¹ D'entre el material de treball que va deixar Miquel Civil a l'Institut del Pròxim Orient Antic de la Universitat de Barcelona*, després de la seva llargues estades a Catalunya durant els anys noranta i els primers anys del segle XXI, destaca el manuscrit d'una conferència que va llegir el 23 de febrer del 2004 a Sant Feliu de Guíxols. La conferència versa sobre religió mesopotàmica i té un evident caràcter divulgatiu, dirigit a un públic llec en les civilitzacions de la Mesopotàmia antiga. Malgrat tot, el to a voltes desenfadat i proper no està renyit amb el rigor i l'erudició constants en la seva obra. En aquesta conferència, Civil demostra un cop més el seu mestratge en els estudis cuneïformes i en la civilització sumèria en particular. El valor d'aquesta conferència és doble: per una banda, és l'únic escrit de caràcter divulgatiu sobre religió mesopotàmica que conservem escrit per Civil. Per altra banda, atès que la seva carrera professional es va desenvolupar fonamentalment als Estats Units, aquest és un dels poquíssims textos escrits en català de l'autor sabadellenc. La conferència conté un bon nombre de textos sumeris traduïts directament a la seva llengua.

Aquí pretenem simplement posar a disposició del públic interessat el manuscrit de la conferència sense cap modificació, més enllà de la correcció d'algunes errades tipogràfiques inevitables en un text que no va ser escrit per a ser publicat. Al text de la conferència s'hi han afegit algunes notes, aclariments i qualque cita bibliogràfica per a contextualitzar algunes de les afirmacions de l'autor. Els afegitons sempre aniran acompanyats de les inicials [L.F.] (Lluís Feliu).

*Sobre l'Institut del Pròxim Orient Antic vegeu Jordi Vidal, *Historia del Instituto del Próximo Oriente Antiguo (1971-2012)*, Barcelona 2016; sobre l'obra de Miquel Civil vegeu Lluís Feliu "Miquel Civil. D'exiliat cultural a sumeròleg", *Afers* 85 (2016) pp. 631-663.

Hauria pogut posar per subtítol “La més antiga religió històrica” però els egipcians podrien protestar, i amb certa raó, dient que la religió egípcia és tan antiga, o més, que la mesopotàmica. Vull subratllar que ens trobem davant una de les primeres, sinó la primera, religió que podem reconstruir a base de fonts escrites, és a dir una religió “històrica”, ja que el que separa prehistòria i història és precisament la presència de l’escriptura. Voldria començar per situar, molt breument, el món del que parlaré en l’espai i el temps.

1. El marc geogràfic i històric

La part del món on se situa el cor del que en diem Mesopotàmia és relativament petita (l’eix Babilònia (Hilla) – Golf Pèrsic té uns 470 km). Prefereixo l’adjectiu, no gaire eufònic, de mesopotàmic als termes més tradicionals de sumeri, babilònic i assiri. Des del començ dels temps històrics, és a dir des de que tenim textos intel·ligibles, conviuen en aquesta àrea sumeris i semites i a vegades no sabem ben bé a qui pertany cada cosa. És un fet cultural d’una certa importància, com veurem. Geogràficament Mesopotàmia és, pels nostres propòsits, una vall fluvial entre el Tigris i l’Eufrates, una sinclinal entre les plaques tectòniques de l’Iran i la península d’Aràbia que fan pressió una contra l’altra. La subsidència de l’anticlinal s’omple constantment de sediments de manera que el nivell varia poc. La pendent de la plana és molt, molt poca i les inundacions i canvis del curs dels rius són molt freqüents. El delta dels dos rius és molt extens i ple d’aiguamolls, llacs i canyars, un món aquàtic que és necessari conèixer per a entendre bé la mitologia. On no hi ha aigua domina el desert o estepa, ja que la pluja anual no arriba als 200 mm. La crescuda anual dels rius arriba en mal moment, a l’abril-maig, coincidint amb la sega, a temps per inundar els camps però massa d’hora per ser directament útil per als conreus. En canvi la crescuda del Nil arribava a Egipte ben passada la sega i no creava problemes. La plana mesopotàmica no té pedra, i menys minerals, ni abundància d’arbres, necessita, doncs, comerç exterior. La cultura mesopotàmica s’estendrà per una gran part de l’Orient pròxim.

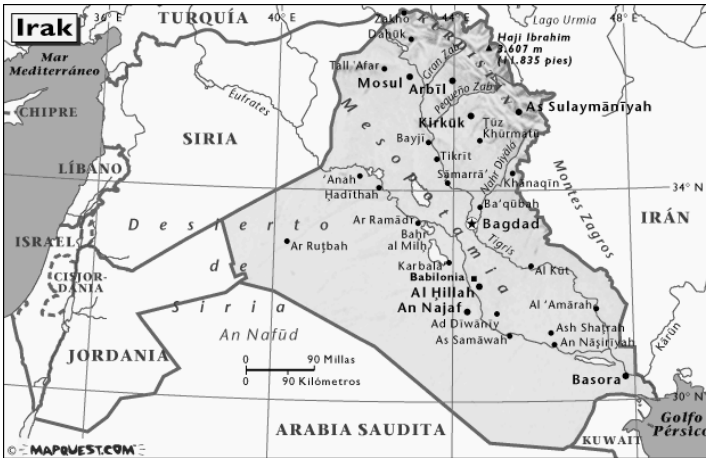

Fig. 1. L'Orient Pròxim

Pel que fa a la història, hi ha restes prehistòriques des d'aproximadament el 5000 aC. (períodes de Halaf-Ubaid i després Uruk). La prehistòria s'acaba pels volts del 3200-3000 amb l'aparició dels primers textos escrits intel·ligibles, tauletes d'argila amb signes cuneïformes. La immensa majoria del textos són administratius, amb algunes llistes lexicogràfiques; no hi ha encara textos literaris. Després del 2500 (protodinàstic III o presargònic) hi ha textos literaris amb alguna informació sobre religió. Del 2350 al 2150 aC els semites creen un poderós imperi (amb els reis Sargon i Naram-Sin). Després d'un interregne, en part sota domini foraster, Ur-Nama crea l'imperi de la Tercera Dinastia d'Ur. Època molt ben coneguda (més de 50.000 textos administratius per un període de menys de 40 anys).² En tombar el segon mil·lenni, aquest imperi col·lapsa sota els atacs dels elamites per un costat i dels amorreus-semites per l'altre. Els segles següents són els que ens han conservat la major part de la literatura sumèria que posseïm. Després comença la primera dinastia de Babilònia, semita, que s'esfondrarà el 1595 aC. Poc tractaré dels períodes que segueixen. Primer, una edat obscura o mitjana amb reis cassites (estrangers altra vegada), i la Mesopotàmia queda dividida entre Babilònia i Assíria, fins a la conquesta persa i l'època hel·lenística. La història de l'Iraq del Sud (= Mesopotàmia) ha sigut sempre teatre d'invasions constants.

² Actualment el nombre de textos publicats de l'anomenada Tercera Dinastia d'Ur ja pràcticament arriba a la xifra de 100.000, vegeu <http://bdtns.filol.csic.es/> (últim accés agost del 2019) [L.F.].

2. Les fonts i el mètode

Veurem breument d'on i com traiem el nostre coneixement sobre la religió o religions del món mesopotàmic. Evidentment no és el mateix tenir coneixement d'una religió oriental a través d'un autor grec de molts segles després, com Heròdot, o a través de documentació contemporània. Una font grega excepcional és Berós.

Podem agrupar les fonts en dues grans categories generals: escrites i visuals.

a) *Fonts escrites*

Són textos escrits en cuneïforme sobre tauletes d'argila. Aquets textos són tan diferents de l'escriptura alfabètica a que estem acostumats des del temps dels grecs, que caldrà dir alguna cosa sobre les seves característiques. Apareixen pels volts del 2500 aC i continuen evolucionant en la forma fins quasi el començament de l'era cristiana (última tauleta). Poden ser de diferents classes:

1) Llistes de noms divins. Una característica de la cultura mesopotàmica és l'afició a la lexicografia, a les llistes de paraules, digueu-ne, si voleu, diccionaris. Entre els més antics textos, pels volts del 3000 aC, que són en la immensa majoria tauletes administratives, ja hi ha tauletes amb llistes de plantes, de peixos, d'ocells, pots, etc. Uns pocs segles després (ca. 2500 aC) apareixen ja llargues llistes de noms divins. Aquí ens hem de fer una pregunta: com sabem que un nom propi pertany a un ésser diví? En el sistema d'escriptura cuneïforme, els noms podien anar acompanyats d'un símbol (en diem "classificador" o "determinatiu") que indica de quin camp semàntic el nom fa part. Així per exemple, un mateix nom podia representar l'oreneteta i el peix volador. Per indicar de quin es tractava en un cas determinat, s'hi afegia un símbol, no pronunciat, que volia dir ocell o peix en general. Un altre exemple: el nom del nap també designava un saquet de cuir d'una forma que recordava el nap i inclús hi havia un tipus d'embarcació circular fet de canyes i pells amb el mateix nom (fig. 2). Els classificadors resolen l'ambigüitat. Ara bé, els noms de déus i coses sagrades van precedits d'un classificador que era originàriament una estrella (en canvi a Egipte el símbol diví era una mena de destrat, llegida *ntr*). Les implicacions de l'estrella i perquè dic "noms divins" i no "noms de déus" ho veurem més tard. Les llistes de noms divins es van anar complicant i expandint a través dels segles per arribar finalment a una recensió "canònica" dita An=Anum, de sis tauletes amb 1868 noms.

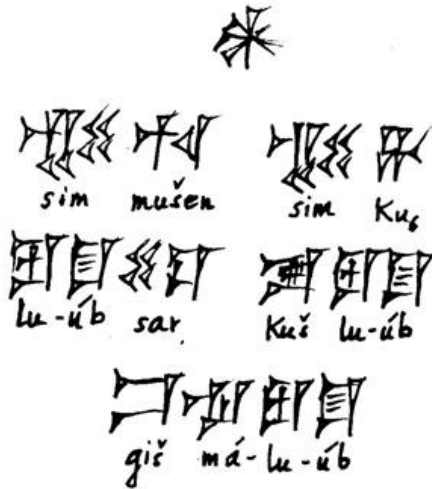

Fig. 2. L'ús dels determinatius en l'escriptura cuneïforme³

2) Documents administratius. Potser el 90% de tauletes cuneïformes que han arribat fins a nosaltres són documents pràctics: de les diferents administracions, dels jutjats, cartes de negocis o personals, etc. Un cert nombre pertanyen a entitats o activitats que directa o indirectament fan referència a coses religioses. Així podem reconstruir rituals, festes religioses, l'organització dels “temples,” etc.

3) Textos literaris. Alguns tenen com a tema directament les activitats dels déus, altres hi fan al·lusió en episodis inclosos en narracions de les aventures d'herois, com Gilgamesh, o Lugalbanda. En qualsevol gènere literari poden aparèixer passatges rics en dades sobre conceptes religiosos. Especialment útils són himnes o pregaries a una divinitat determinada. Textos que poguéssim anomenar

³ En aquesta figura podem veure a dalt de tot el signe cuneïforme de l'estrella, que s'utilitza com a determinatiu dels “noms divins”. Tot seguit podem veure els termes sumeris *sim mušen* “oreneta” i *sim ku₆* “peix volador”, essent *mušen* (“ocell”) i *ku₆* (“peix”), els determinatius que desfeien l'ambigüitat en l'escriptura dels dos noms d'animal que es pronunciaven igual. El mateix passa en l'exemple següent on tenim *lu-úb sar* “nap”; *kuš lu-úb* “saquet de cuir”; *giš má-lu-úb* “tipus d'embarcació”, essent *sar* (“hort”), *kuš* (“pell”) i *giš má* (“barca”) els determinatius. L'ús d'accents i de nombres en subíndex en les transliteracions del sumeri i l'accadi responen a convencions modernes dels cuneïformistes que no tenen res a veure amb la pronúncia del signe [L.F.].

teològics pròpiament dits no n'hi ha, però si que n'hi ha alguns amb reflexions morals o religioses.

b) *Fonts visuals* (resumeixo sota d'aquest terme: estàtues, relleus, inclús restes arqueològiques). L'ús extensiu del maó cru, de la tàpia (degut a la falta de pedra local), per a construir fins i tot edificis importants, fa que no s'hagin conservat grans edificis. Com veurem més tard, no estaven gaire inclinats a fer imatges dels déus i les representacions d'escenes amb déus més freqüents es troben sobre esteles de pedra o relleus i sobretot gravades, com a miniatures, en segells-cilindres. Com que restes visuals ja en tenim, més o menys, a la prehistòria i la gran novetat és l'aparició de les fonts escrites, un títol més precís d'aquesta conferència hauria d'haver estat "La religió mesopotàmica segons els textos."

Quatre paraules sobre metodologia. Hi hauria molt a dir, però el temps és limitat. (1) regla cardinal en la interpretació de textos en general i textos antics en particular: quan dos es parlen o estableixen una comunicació qualsevol, no s'acostumen a dir les coses que els dos ja saben, l'important és donar informació nova, imprevisible. Ara bé, nosaltres no som els destinataris en qui pensaven els autors antics. Les coses que per a un autor antic eren evidents no figuren en els textos i pot molt ben ser que siguin dades absolutament bàsiques. (2) Buscar confirmació en els textos de punts de vista contemporanis nostres, per exemple, buscar una teoria unificada i lògica de les formes religioses antigues; no hi ha cap rastre al món cuneïforme ni d'un cos escrit de textos religiosos oficials ni d'una autoritat que imposés una ortodòxia, és a dir, la religió mesopotàmica no és "una religió del llibre," com la jueva, la cristiana, o la islàmica, no hi havia cap església oficial que imposés una doctrina. En un voluminós llibre aparegut fa uns mesos, l'autora ens parla de contrastos entre (literalment) "la teologia contemporània de la cort del rei Shulgi" i "uns dogmes teològics fermes." Perspectiva, en la meua opinió, equivocada. Les creences canviaven segons els llocs (les tradicions locals eren fortes, com veurem), canviaven segons el nivell social i l'origen de la gent (la societat mesopotàmica era multiètnica) i va canviar, no cal dir-ho, a través dels segles. A més, fins i tot dins d'un cercle religiós ben definit, la coherència lògica no és indispensable, ni molt menys, en doctrines religioses. Els textos cuneïformes es van desxifrar a mitjans del s. XIX. Els primers assiròlegs van ser teòlegs anglosaxons que buscaven en les tauletes cuneïformes la "confirmació" de la veritat de la Bíblia i veien per tot arreu temples i sacerdots. Aquesta orientació encara es fa sentir algunes vegades. El mètode més recomanable és el comparatiu. Parteix del supòsit que l'home té unes qüestions per resoldre que són bàsicament les mateixes pertot, però que cada cultura usa solucions diferents i que aquestes solucions són en nombre finit. La lingüística recent aplica el mètode amb èxit. Per exemple, l'home en parlar té el problema de com expressar si es refereix a una cosa o a moltes. Les diferents llengües usen diferents solucions: singular i

plural, singular, dual i plural, o la simple abstenció de marcar el nombre gramatical. Els problemes religiosos de l'home es deriven bàsicament de la necessitat de no estar sol i de la por induïda per la ignorància del que passarà. Les religions proposen solucions que difereixen segons les cultures.

3. Les divinitats

Es tracta d'identificar les divinitats i estudiar com es va formar el panteó (= conjunt de divinitats d'un país o ciutat determinats).

A l'època històrica més antiga tenim un conjunt de poblats relativament independents (com les ciutats-estats de Grècia antiga). Cada poblat tenia una divinitat pròpia, un estandard tribal i altres símbols propis, com ho demostra un text curiós dels volts de 2400 aC. És una col·lecció de d'una vintena llarga d'una mena d'endevinalles segons l'esquema:

El seu riu o canal és X
El seu déu és Y
El seu peix és Z
La seva serp és V

“el seu canal és l'Enlibiššenu
el seu déu és Ningur,
el seu peix és el rakrak,
la seva serp és la serp d'aigua”⁴

El text no dona el nom del poblat o ciutat corresponent! El lector l'ha d'endevinar.

No hem de veure aquí cap indicació de totemisme, es tracta només de símbols per a fer una identificació. Comparem-ho més aviat amb el que passa amb els estats americans: cada estat té, a més del seu himne, els seus símbols, la flor, l'arbre, la pedra, el peix, etc. Per exemple: Illinois té la flor de l'estat que és la violeta, l'arbre que és el roure blanc, l'ocell que és el cardenal, el peix és el bluegill, etc. El déu local solia tenir el seu company(a) segons el sexe. Sobre aquest fons de petits panteons locals operen tres forces que els modificaran, (1) una deguda als contactes en pla d'igualtat amb poblats veïns més o menys del mateix rang; (2) una segona força són les influències més o menys extenses que resultaven d'una voluntat de domini i unificació política (un poblat volia dominar els altres) i (3) el tercer són d'influències externes al país degudes a emigracions o contactes comercials. En tot cas tard o d'hora apareixien en el poblat divinitats estrangeres que calia relacionar, d'una manera o altra amb les locals. La solució

⁴ Text editat per Robert Biggs, “Pre-Sargonic Riddles from Lagash”, *Journal of Near Eastern Studies* 32 (1973) p. 28 [L.F.].

podia ser un procés de sincretisme: una divinitat local i una forastera es consideraven idèntiques o més o menys equivalents i així en trobem dues o més amb els mateixos o molt semblant atributs i amb més d'un nom. Pot passar també que una divinitat única amb més d'un nom es desdoblí i a cada nom se li doni una personalitat independent. Un altre procés d'assimilació consistia en crear un lligam familiar de filiació o de matrimoni que relacionava dues divinitats, una local i una forastera. És freqüent també en els mites que un déu viatgi per rius i canals a la ciutat d'un altre per fer-li presents i retre-li homenatge. Resultat final: divinitats amb més d'un nom o divinitats emparentades. Un exemple: el déu Enlil de la ciutat de Nippur tenia una paredra o esposa dita Ninlil. El poble veí de Shuruppak tenia com a divinitat local una deessa anomenada Sud. Per solucionar el conflicte que aparegué quan els lligams entre els dos pobles s'estrenyeren i la gent es trobà amb dues deesses semblants, Ninlil i Sud, es creà un mite on Enlil busca dona, troba a Sud, que de primer confon amb una prostituta, quan la confusió s'aclareix, s'hi casa i després li diu que en realitat ella s'anomena Ninlil. Aquest mite d'absorció té també una dimensió política i en parlarem altra vegada més endavant. Els processos que acabo de descriure són en bona part prehistòrics. Quan apareixen els primers textos, ja han passat segles, sinó mil·lennis, des de la situació inicial. No hi ha dubte que hi va haver influències prehistòriques d'ètnies diverses que desconeixem (cas de Ninurta).

Les llistes més antigues de noms divins no reflecteixen directament aquests processos. Comencen generalment, això sí, amb els déus considerats més importants, però la resta de les llistes, si agrupen divinitats ho fan amb criteris que no tenen res de teològics: els agrupen segons la síl·laba inicial o per semblances purament formals. Ja he explicat com sabem que un nom és un nom diví, per la presència del classificador estelat. Sobre això podem fer dues consideracions: primera, que l'aspecte celestial o astral tenia importància en el concepte primitiu de divinitat, encara que a vegades més tard això no sigui sempre massa evident. L'estrella no sempre indica que es tracta estrictament d'una divinitat, davant d'alguns noms valdria més traduir-lo per "sant" i fins i tot només per "sagrat". Gilgamesh, l'heroi del famós poema, té l'estrella davant del seu nom, perquè era dos terços home i un terç déu, segons el text. Quan l'estrella apareix davant d'un nom d'un objecte cultural: carrossa, tron o instrument musical, només vol dir que l'objecte era "sagrat" o "consagrat," no que, per exemple, una carrossa fos adorada com a déu. Potser no tots els meus col·legues pensen així.

Tornant a les llistes. La més antiga és la de Fara (c. 2450 aC). Molt semblant és la de Tell Abu Salabikh. Conserva aquesta 300 noms divins (alguns repetits) d'un total original d'uns 430, quasi sense ordre sistemàtic i mai explícit. En segles successius, trobem llistes similars, però encara sòbries, del període paleobabilònic (ss. XX-XVII aC). Finalment, la llista s'allarga i es crea una llista

estàndard (cap al s. XII aC?), dividida en 6 tauletes amb un total de 1868 noms.⁵ Aquesta llista representa una sistematització de tota la nomenclatura teològica tradicional i dels processos de sincretisme. Els noms hi estan classificats per famílies divines, presidides per una parella de déu i deessa i organitzades a imatge d'una família terrenal o, si voleu, d'una cort reial. Hi ha els fills i filles, els criats i empleats que proporcionen tota classe de serveis. Hi ha molts elements arcaics (llista dels avantpassats d'Enlil per exemple) però hi ha també especulacions i teories molt més tardanes. Precisament una de les característiques de la religió després del s. XVI aC és la desaparició gradual, en el culte i la literatura, de les divinitats secundàries en benefici de grans divinitats estatals: Enlil, Marduk, o Assur.

4. Els grans déus

He explicat abans breument el joc entre divinitats locals i influències externes més generals. Hi ha uns quants déus que acaben per dominar-ho tot. N'examinarem uns quants d'una manera que forçosament serà molt esquemàtica.

4.1. An, el déu cel

Està al capdamunt de tot però la seva personalitat és molt desdibuixada. No intervé pràcticament en la vida quotidiana del país i el seu rol principal és en la creació del món i en ser l'ancestre d'altres déus importants. L'única ciutat que té alguna connexió cultural amb aquest déu és Uruk, gran capital prehistòrica. El seu nom és idèntic amb el classificador i suggereix que va haver-hi molt d'astral en les etapes prehistòriques de la religió. Se li atribueix una esposa que és Ki, la terra, també amb un rol molt imprecís. Un altre nom de la Terra era Uraš (<*uraš).

4.2. Enlil

La divinitat suprema del món sumeri, fill d'An. Era també el déu local de Nippur, ciutat sagrada per excel·lència, però que no tingué cap paper polític important, no va ser mai capital ni cort reial, però si que va ser el centre religiós i cultural del país. Se li donen tots els atributs divins. Si llegiu alguna cosa sobre Enlil, us dirà probablement que el seu nom vol dir el "déu-aire" i que era una divinitat diguem-ne atmosfèrica. No us ho cregueu, m'hi jugo la meva reputació professional. Per començar l'il no vol dir 'aire'. Si a vegades el nom d'un déu pot ser una bona indicació de la seva naturalesa, l'etimologia és també sovint un joc poc productiu.

⁵ Es tracta de l'anomenada llista An=Anum, vegeu l'edició a Richard L. Litke, *A Reconstruction of the Assyro-Babylonian God-Lists*, Bethesda 1998.

En religió, com en tot, l'etimologia no us pot dir a priori el sentit d'un nom propi o d'una paraula en general. Retrospectivament, potser pot il·luminar com un nom ha arribat històricament a tenir un sentit determinat, però res més. És, això sí, un recurs tradicional del discurs religiós. Allò que la paraula pontífex volia dir originalment en llatí “el que fa ponts”, entenent el que fa de pont entre l'home i déu. Especulació piadosa, que no científica. Enlil va acabar essent no solament divinitat suprema sinó que el seu nom esdevingué un terme per a designar la divinitat d'una manera abstracta.

4.3. Enki

També anomenat Ea, o més exactament Haia.⁶ Doble nomenclatura. Déu del coneixement, de totes les arts i professions, incloent la màgia. La seva ciutat era Eridu, que va tenir la seva època de floriment en temps prehistòrics, en temps històrics és simplement un centre cultural. Eridu estava tocant al mar, en la regió d'aiguamolls i llacs litorals. Enki ve del llac mític anomenat abzu d'on semblen haver sortit molts elements de la civilització. Tornant al que deia sobre l'etimologia, el nom Enki vol dir literalment “senyor de la terra” i no obstant és una divinitat que es mou sempre en un ambient aquàtic! Hi ha una oposició sorda entre Enlil i Enki, oposició que té les seves arrels en l'origen ètnic de les poblacions que van introduir aquestes divinitats. Hi ha innegables elements semítics al fons de la persona d'Enki. Podem suposar que una de les grans emigracions de semites que van dirigir-se a l'Iraq del sud va seguir la costa occidental del Golf, no massa ben coneguda arqueològicament. La influència d'Enki va topar amb la d'Enlil, a l'extrem oposat de Súmer. La mitologia es fa eco del conflicte i intenta explicar-lo i suavitzar-lo. Altres déus lluiten per robar-li els coneixements civilitzadors. És un tipus bohemí que s'emborratxa fàcilment.

4.4. Els déus astrals: el déu-Sol i el déu-Lluna

El Sol (Utu / Shamash) juga un paper important: és el déu de la justícia. La raó d'això, donada explícitament en els textos, és que res no es pot amagar al Sol que ho il·lumina tot des de les altures. Era el déu de la ciutat de Larsa. Surt cada matí a les muntanyes de l'est, clau en mà després d'haver obert una porta, travessa el cel i “torna a casa” al vespre. De nit, viatja en direcció contrària passant pel món inferior per a recomençar el matí següent. La Lluna és el déu Nanna / Sin que

⁶ Aquesta doble denominació de la divinitat és deguda a les dues principals tradicions lingüístiques de la Mesopotàmia antiga, en primer lloc la denominació sumèria (Enki) i en segon lloc la semítica-accàdia (Ea). Altres divinitats amb doble denominació apareixen a continuació simplement separats per un barra (per exemple Utu / Shamash) [L.F.].

viatja pel cel nocturn en una barca (les barques dels rius i canyars del delta sumeri tenien proa i popa molt alçades, amb un perfil bastant simètric, que recorda la lluna creixent, o minvant). Era el déu protector de la ramaderia de bòvids (però no de cabres i ovelles), potser perquè les banyes tenen una certa semblança amb la lluna. Era déu de la ciutat d'Ur, capital diverses vegades de Súmer. Recordem que el calendari sumeri era lunar amb mesos de trenta dies.

4.5. Ninurta

El seu nom vol dir “Senyor de la Terra” (nin-ur \bar{t} a). Aquest mot ur \bar{t} a que hem vist era sinònim de Ki, companya del déu cel, és d'origen semític i es retroba en l'hebreu *'ereš* i l'àrab *'ard* (pot ser que vingués d'una font comuna, i potser llunyana, inclús relacionada amb l'indoeuropeu, compareu l'alemany Erde). En tot cas el nom és un exemple de contactes entre el món sumeri i el semític.⁷ Ninurta tenia el seu centre a Nippur, a l'altra banda del riu on hi havia el temple d'Enlil, de qui era fill i, a vegades, contrincant. És idèntic a Ningirsu (el mateix nom) del territori de Girsu-Lagash. Déu a la vegada guerrer i llaurador, inventor de l'arada. En aquest sentit recorda el déu romà Mart i el grec Ares (“terra” altra vegada?). Va fer possible el regadiu creant preses hidràuliques a les muntanyes de l'est de Turquia, per fer-ho va haver de lluitar contra pedres i monstres en el poema més llarg de la literatura sumèria.⁸

4.6. Inanna / Ishtar

Si només he parlat fins ara de déus mascles (que això sí, tots tenien companya) no és que, per sexista, deixi pel final l'element femení, sinó perquè Inanna és una deessa d'una complexitat enorme, plena de contradiccions. Té un aspecte astral i així s'identifica amb el planeta Venus. És la deessa del sexe i al mateix temps la deessa de la guerra. Té una personalitat revolucionària, es baralla constantment, es fica per tot arreu, està plena d'exigències i planta cara als altres déus. És cruel, sàdica, no solament en la guerra sinó en les relacions amb el seu amant Dumuzi (cf. Tammuz) que per culpa d'ella ha de passar cada any sis mesos a l'infern. És

⁷ Aquesta etimologia de Ninurta, que ja fou proposada per Adam Falkenstein el 1957, no és del tot acceptada pels estudiosos, vegeu Michael P. Streck, “Ninurta”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 9, p. 513 [L.F.].

⁸ Es tracta del poema anomenat Lugal-e (“El rei”), de gairebé 730 línies. L'edició crítica principal és de, Johannes J. A. van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-GÁL: Le récit épique et didactique des Travaux de Ninurta, du Déluge et de la Nouvelle Création, I-II*. Leiden, 1983. Vegeu també Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §1.6.2 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.6*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

nimfòmana i practica la prostitució i la zoofília amb cavalls. És també deessa dels animals salvatges, una mena de Potnia Theron, però el que vol quan els té aplegats, és fer-ne una hecatombe. No té cap sentiment maternal i no se li coneixen fills. El seu nom semític Ishtar la relaciona amb Astarté, Athtar, etc. És deessa d'Uruk, però té temples per tot arreu. Aquests temples els textos els anomenen éš-dam, terme que designa establiments que eren a la vegada tavernes i prostíbuls, ara en diríem puticlubs.

4.7. Altres divinitats

La falta de temps no ens permetrà parlar d'altres divinitats (ja heu vist que n'hi ha amb personalitats interessants). No parlaré de les deesses mares ni de moltes altres divinitats. Tenim per exemple Nanše, filla d'Enki, deessa del mar, dels peixos i dels ocells, etc. O Nidaba, deessa de l'art d'escriure i al mateix temps personificació, o millor divinització, dels cereals. A més dels grans déus que hem vist, i d'altres que podríem citar, amb grans poders i autonomia, que poden fer tot tipus de coses, hi ha divinitats que són simplement hipòstasis, personificacions, de processos naturals: Nidaba, com he dit, és el gra (principalment l'ordi) com a entitat natural dotada d'energies pròpies. La fermentació del gra està personificada en la deessa Ninkasi, sinònim de cervesa. Lahar és, podem dir, les ovelles i Šakan els quadrúpedes salvatges, etc. Hi ha finalment un grup de divinitats que s'anomenen Anunaki. Hi ha hagut moltes teories sobre qui són aquests déus mai clarament identificats i que apareixen sobretot en les narracions mitològiques. Crec que no hi ha dubte que són totes les divinitats que no tenen rol d'actor en la trama del mite, en són simplement espectadors. Tenen, crec, en els mites un paper semblant al cor del teatre grec. Reaccionen, sobretot emotivament, als incidents de la narració. S'alegren, s'entristeixen, s'espanten, però excepte per alguna ovació, no diuen res. Quan les coses van malament es fiquen a un forat com rates o s'escapen volant com ratapinyades. L'univers com a divina comèdia.

4.8. Els grans déus estatals

No parlaré de l'evolució de la religió o religions després de la fi del període paleobabilònic. Només diré que hi ha una simplificació en el sentit que encara que es recordin els noms dels déus antics, els déus que en podríem dir actius, que apareixen en el culte oficial, són pocs però molt poderosos. Amb la primera dinastia de Babilònia (ss. XVIII-XVII aC) apareix el déu Marduk (incloent elements de divinitats antigues) que esdevé el déu suprem que ho dominarà tot a Babilònia. Una cosa semblant succeeix a Assur, on un déu d'aquest nom, amb personalitat desdibuixada, esdevé també la divinitat suprema.

Una de les millors fonts per a descobrir els atributs i poders dels déus la trobem en els molts himnes de lloança compostos pels escribes sumeris. Citaré, com exemple, algunes línies d'un himne a Enlil:⁹

“Sense Enlil, la gran muntanya (= refrany?),
no es construeixen ciutats, no s'edifiquen viles,
no es fan corrals, ni s'instal·len cledes,
no s'entronitzen reis, ni neixen senyors,
les tropes no tenen ni generals ni capitans;
en els rius, les carpes no fresen en les ribes,
la seva descendència no baixa cap als llacs, no mou la cua,
els peixos de les maresmes no fresen en els canyars,
els ocells del cel no fan nius per tot arreu,
en el cel, els núvols a la deriva no obren la boca (= no plou),
els camps no s'omplen ni de gra ni de lli,
no hi ha plantes que creixin alegrant l'estepa,
en els horts els arbres exòtics no porten fruit.
Sense Enlil, la gran muntanya,
les vaques no vedellen en els corrals,
les ovelles no pareixen a les cledes,
els éssers vivents no es multipliquen,
els quadrúpedes, gaseles i onagres, no tenen descendència, no copulen.
Oh, Enlil, les teves coses tan intel·ligents, deixen bocabadat,
per dintre, són un nus que no es pot desfer,
un entrellat de fils que no s'entén.
Deliberes i t'aconselles amb tu mateix (= tot sol).
Qui pot entendre les teves obres?”

Citaré també algunes línies d'un himne a Inanna:¹⁰

“Senyora, àlga que no deixa escapar l'home capturat, les seves ales cobreixen el món,
falcó dels déus que devasta les cledes.
Quan t'enfades contra una ciutat, els seus canals no porten aigua,
Quan et queixes contra un camp, no hi creix ordi.”

⁹ La traducció correspon a les línies 109-136 de l'himne a Enlil anomenat “Enlil a l'Ekur” o “Enlil A”. Vegeu Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* §4.05.1 (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §4.05.1 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.4.05*#) (última visita agost del 2019); vegeu també Pascal Attinger, “Enlil A” (<https://zenodo.org/record/2600235>) (última visita agost del 2019) (L.F.).

¹⁰ La traducció correspon a l'himne a Inanna anomenat Inana C, línies 31-34 i 40-48. Vegeu Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §4.04.3 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.4.07*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

I encara:

“El seu festival és l’angoixa, el seu menjar lamentacions, la seva cervesa les llàgrimes, pa i llet de la mort,

l’home que en pren no viurà.

Amb alegria i joia celebra la festa de la mort al desert,

quan fa la festa que desitja,

renta les armes amb sang podrida,

talla caps amb la destralt de guerra, dóna a menjar sagetes, les seves armes es cobreixen de sang.

Amb els seus crits horribles ataca els guerrers com un brau salvatge,

vessa sang enmig d’ells, la mort s’escampa.”

5. Narracions mitològiques

Faré una distinció entre mite i epopeia (en sentit ample). En el mite, els protagonistes són divins, les lleis naturals no s’apliquen, tot succeeix fora del temps real, la geografia és fantàstica. En la narració èpica, els protagonistes són herois superhumans (Gilgamesh 2/3 home i 1/3 déu), s’apliquen les lleis naturals encara que hi hagi miracles, els temps són històrics, encara que remots i la geografia realista. Tenim un parell de dotzenes de textos de caràcter mític que es poden agrupar en cicles segons el protagonista; així podem parlar del cicle d’Enki, el d’Enlil, el d’Inanna i el de Ninurta. Donaré breument l’argument d’alguns d’aquests textos. A “Enki i l’organització del món”,¹¹ no obstant ser en el fons un producte del que en podríem dir partit d’Enlil i Nippur, es reconeix a Enki un paper primordial en l’organització del món. Després d’un himne de lloança a Enki i una descripció de les seves passejades triomfals en barca per les maresmes d’Eridu, el text explica com Enki, després de beneir els països del Golf (Meluhha i Dilmun), va assignar una divinitat especial a cada una de les activitats de la societat mesopotàmica. Així els rius i canals reben Enbilulu com a protector, a Nanše li toca el mar, la navegació i la pesca, Iškur serà senyor de la pluja i les tempestes, els quadrúpedes del desert, onagres i gaseles, seran Šakan, el pastor d’ovelles Dumuzi, Ašnan serà l’ordi i el pa, Kulla el déu dels maons i les parets, Mušdama el patró dels paletes, a Utu, el déu-Sol li toca travessar el cel i administrar justícia, les activitats tèxtils són el domini d’Uttu, la deessa-aranya. En aquest moment Inanna, sempre insatisfeta i exigent, es queixa perquè a ella no sembla tocar-li res, mentre altres deesses s’encarreguen dels naixements, l’orfebreria, o de l’art d’escriure i de la comptabilitat. El mite s’acaba amb Enki explicant tot el que Inanna ha rebut: les activitats sexuals, la guerra, etc.

¹¹ Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §1.1.3 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.1.*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

S'endevinen en la narració els conflictes teològics entre les diverses divinitats i se'n busca una explicació.

Un altre mite té per objecte explicar com és que molts éssers humans són esguerrats.¹² Descriu un banquet presidit per Enki i Ninmah (una de les deesses mares). Després de que aconseguixin treure del llit a Enki que feia el mandra, ell i Ninmah s'emborratxen en un banquet i fan un concurs creant figuretes d'argila que esdevindran homes i dones. Degut al seu estat d'embriaguesa, les figuretes els hi surten mal fetes, els falten els ulls, o les cames, o el sexe, etc. I així és com hi ha en el món defectes corporals. Finalment, parlaré d'un mite que té ecos en la mitologia clàssica: “La baixada d'Inanna als inferns”¹³ (recordem Persèfone). Inanna abandona els seus santuaris i decideix baixar al món inferior, s'ha de suposar que no solament per la seva inclinació a fer malifetes sinó concretament per apoderar-se'n. Es posa els seus millors vestits i les joies i truca de mala manera i amb grans crits la porta del món inferior. Sabent que comença una aventura il·legal i perillosa, dona instruccions a la seva assistenta Ninšubur. En cas que Inanna tardi a tornar Ninšubur haurà d'anar a demanar auxili als grans déus. El porter, després de consultar Ereškigal, reina de l'infern, la deixa entrar però la fa despullar-se d'una peça de vestit o d'una joia a cada una de les set portes. Inanna és introduïda nua en presència d'Ereshkigal que, furiosa contra la intrusa, amb la seva mirada i un crit terrible la converteix en cadàver que penja d'un clau. Com que Inanna no torna, Ninšubur demana auxili als déus i finalment Enki es decideix a obrar. Forma de l'argila dos éssers estranys, probablement homosexuals, el Kalatur i el Kurgara, els dona el pa i l'aigua de vida per ressuscitar Inanna i els envia als inferns. Troben Ereškigal malalta i se'n compadeixen, agraïda, ella els ofereix menjar i beure ordinaris però ells refusen i reclamen el cos d'Inanna que penja d'un clau. Kalatur i Kurgara donen el pa de vida i l'aigua a Inanna i aquesta ressuscita. Tots tres intenten sortir de l'infern però se'ls impedeix la sortida i els déus infernals li diuen: “Qui ha baixat mai al món inferior i n'ha tornat mai? Si Inanna deixa el món inferior, ens ha de donar un substitut!” Un grup de dimonis li proposen diferents substituïts, però Inanna els refusa i finalment quan els dimonis capturen el seu amant Dumuzi, Inanna, empedreïda, l'accepta com el substitut que s'haurà de quedar a baix enlloc d'ella. De l'infern sumeri en parlarem més endavant.

¹² Per a l'anomenat mite d'Enki i Ninmah vegeu Wilfred G. Lambert, *Babylonian Creation Myths*, Winona Lake 2013, pp. 331-345, vegeu també Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcs1.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §1.1.2 (http://etcs1.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcs1.cgi?text=c.1.1.*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

¹³ Vegeu una edició completa del text a Pascal Attinger, “La descente d'Inanna dans le monde infernal” (<https://zenodo.org/record/2599619>) (última visita agost del 2019); Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcs1.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §1.4.1 (http://etcs1.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcs1.cgi?text=c.1.4.*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

6. Aspectes socials de la religió

Em fixaré en dos punts diametralment oposats: la divinització dels monarques i les relacions personals entre l'home i déu. Un costum que comença amb els reis de l'imperi d'Agadé i reapareix amb l'imperi d'Ur III per fer-se tradicional en els reialmes posteriors, fa que els reis siguin considerats éssers divins. Se'ls considera fills d'una parella divina, se'ls anomena "déu del seu país" i els seus noms s'escriuen amb el classificador diví, l'estrella, que hem vist abans. Després de la mort, i a vegades fins i tot abans, es fan estàtues d'ells que són objecte de culte. La finalitat política d'aquest procés de divinització, que té paral·lels en moltes cultures antigues (cf. Egipte), no necessita gaires explicacions. Passant al pla personal, a l'època paleobabilònica, apareixen per primera vegada textos que filosofen sobre les relacions de l'home amb déu, déu en singular i sense mai donar-li nom. El que vull comentar se'n podria dir "Lament d'un home dissortat".¹⁴ Comença "Que l'home parli fidelment de la grandesa del seu déu, que l'home jove lloï santament les paraules del seu déu." Segueix la descripció de les seves penes: és desgraciat, no menja, plora, té sentiments de culpa i amics i família s'han girat contra ell. La descripció de les seves penes té a vegades un to neuròtic i fins paranoic. "Sóc jove, però quan surto al carrer pateixo del cor." O creu que tothom l'enganya: "els meus amics contraposen mentides a les meves paraules verídiques, els meus companys no em diuen res de veritat." El text acaba amb una pregària. Segles més tard un text accadi que comença *Ludlul bēl nēmeqi* "Vull lloar al senyor de la saviesa"¹⁵ té un to semblant. Un altre exemple de les relacions de l'individu amb la divinitat es troba en cartes dirigides per un particular a un déu determinat, aquesta vegada però anomenat explícitament. El sentiment de culpa i al mateix temps la convicció que les desgràcies que un pateix venen de déu però són en cert sentit immerescudes, ens situa al començament d'una filosofia que impregnà l'Antic Testament i les religions que se'n deriven. Un text curiós, escrit en accadi i dit "Diàleg del pessimista," sense ser pròpiament teològic ens mostra un escepticisme que s'estén també a les relacions amb la divinitat. Un cavaller i el seu criat hi mantenen un diàleg. El cavaller dóna una ordre al seu criat, aquest la comenta amb aprovació, però aleshores el cavaller dóna l'ordre oposada i l'esclau l'aprova també amb entusiasme. Exemples d'algunes estrofes:¹⁶

¹⁴ Vegeu Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §5.2.4 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.5*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

¹⁵ Vegeu Wilfred G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1963, pp. 21-62; Amar Annus / Alan Lenzi, *Ludlul bēl nēmeqi. The Standard Babylonian Poem of the Righteous Sufferer*, Winona Lake 2010; Takayoshi Oshima, *Babylonian Poems of Pious Sufferers*, Tübingen 2014. (L.F.).

¹⁶ Vegeu Wilfred G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1963, pp. 143-149. (L.F.).

- (Mestre) — “Criat, a les meves ordres!”
(Criat) — “A la teva disposició mestre!”
(M) — “Apa, ves a buscar i junyir el carro que vull anar a caçar!”
(C) — “Ves-hi, mestre, ves-hi, el caçador té amb què omplir-se la panxa.”
(M) — “Bé, criat meu, ara no vaig a caçar.”
(C) — “No hi vagis, mestre, no hi vagis! El caçar és cosa incerta.”
(M) — “Criat, a les meves ordres!”
(C) — “A la teva disposició mestre!”
(M) — “Vull fer una revolució.”
(C) — “Fes-la, mestre, fes-la, si no et revoltés qui et donarà de què vestir-te, qui et donarà de què menjar?”
(M) — “Bé, criat meu, no vull fer una revolució.”
(C) — “No et revoltis, mestre, no et revoltis, el que es revolta és escorxat viu i executat, o li treuen els ulls i el posen a la presó.”
(M) — “Criat, a les meves ordres!”
(C) — “A la teva disposició mestre!”
(M) — “Vull fer l’amor amb una dona.”
(C) — “Fes l’amor, mestre, fes l’amor, el que fa l’amor amb una dona s’oblida de les seves preocupacions!”
(M) — “Bé, criat meu, no vull fer l’amor amb una dona.”
(C) — “No el facis, mestre, no el facis, la dona és un verdader pou, una cisterna, la dona és un punyal que talla el coll de l’home.”
(M) — “Criat, a les meves ordres!”
(C) — “A la teva disposició mestre!”
(M) — “Apa, ves a buscar-me aigua per a rentar-me les mans que vull fer un sacrifici al meu déu.”
(C) — “Fes-ho, mestre, fes-ho, l’home que fa un sacrifici al seu déu té el cor tranquil i s’omple de beneficis”.
(M) — “Bé, criat meu, no vull fer un sacrifici al meu déu.”
(C) — “No el facis, mestre, no el facis! El teu déu s’acostumaria a seguir-te com un gos, exigint-te més sacrificis i que el consultis i qui sap què més.”
(M) — “Criat, a les meves ordres!”
(C) — “A la teva disposició mestre!”
(M) — “Què podem fer doncs?”
(C) — “Tallar el meu coll i el teu o llançar-nos al riu, és això el que convé?”
(M) — “Bé, no, criat meu, et mataré i et despatxaré abans a tu!”
(C) — “Sí, però el meu mestre no podria sobreviure’m tres dies!”

Aquestes ratlles són evidentment una sàtira al servilisme del criat, però hi ha clarament, sota una aparença humorística, un rerefons d’escepticisme bastant amarg.

7. La religió davant el futur i davant la mort

Bàsicament, una religió és un sistema de creences per fugir de la por i de la solitud inseparables de la vida humana. La por té dos objectes principals: el futur i la mort. La concepció del passat i del futur que tenien els sumeris era una mica diferent de la nostra. Nosaltres considerem que el passat està darrera nostre i

mirem endavant cap al futur (encara que no el veiem). Els sumeris tenien una concepció del temps oposada. Consideraven que el passat, que més o menys podien conèixer, estava davant d'ells mentre que el futur desconegut estava al darrera seu, així avançaven per la vida a reculons. No es pot negar que aquesta visió del temps té la seva lògica, sense però minvar l'angoixa del desconegut que vindrà. Els mesopotamis tingueren sempre mitjans molt complerts per tractar d'endevinar el futur i per ajudar a prendre decisions i un gran nombre de professionals dedicats a l'endevinació. Cada menut incident de la vida quotidiana era un portent, un presagi del futur. Hi ha, per exemple una col·lecció de 106 tauletes amb presagis del tipus "si un home excava un pou i veu formigues blanques, la seva casa prosperarà, si veu formigues roges, el riu es desbordarà," etc. La posició dels astres, la fisonomia de la gent, els somnis, tot tenia un sentit endevinatori. Per al rei, cada dia de l'any era favorable o desfavorable per activitats determinades. En casos imprevistos o d'importància especial, es consultaven les entranyes d'un cabrit o xai, l'examen del fetge tenia un valor particular i era el treball d'endevins especialitzats. S'han conservat models de fetges d'argila per a la instrucció dels endevins; alguns models reproduïen les deformacions hepàtiques vistes en grans moments històrics. Historiadors de la ciència, a qui preocupa la psicologia dels alquimistes medievals que persistien en la seves recerques quimèriques malgrat els fracassos constants, m'han preguntat a vegades quina era la reacció dels mesopotamis davant tants de presagis que tenien una probabilitat zero o ínfima de realitzar-se. No tinc una resposta global, encara que podria suggerir-ne algunes de parcials, però això ens portaria massa lluny.

L'altra gran por és naturalment la de la mort, així que diré alguna cosa sobre pràctiques funeràries i després veurem quina idea tenien els sumeris del més enllà. En general, són molt comuns en tots els períodes les sepultures amb el corresponent aixovar: pots, vasos de metall, joies, etc. Les tombes eren generalment senzilles i tenien un tub vertical per vessar aigua, cervesa i farina sobre el difunt. Sembla haver-hi indicacions de que en alguns llocs s'embolcaven els cadàvers amb estores i se'ls portava (literalment) als "canyars d'Enki." Això no és un costum corrent i la sepultura subterrània era la norma general; una de les més grans dissorts que podien caure sobre un ser humà és que se'l deixés sense sepultura. L'esperit del mort (anomenat *gidim* / *etemmu*) vagava infeliç pel desert i era un perill per als vivents. En una descripció dels costums execrables dels nòmades semites (les etnofòbies són molt antigues!), a més de viure en tendes, menjar carn crua i buscar tòfones, el que no enterressin els seus morts es considera el pitjor. En el cas dels sobirans, les coses eren diferents. Només es registra un cas segur, però molt remarcable, de troballa d'una tomba reial. A Ur se'n va trobar una d'època predinàstica. El rei i la seva cort, així com un nombre respectable de servents i soldats armats, mobles, vaixela d'or i carros

amb els seus animals de tir, etc. van ser enterrats junts amb el sobirà. És un tipus d'enterrament que trobem també a l'Àsia central i fins a Xina. Restes mal conservades d'una pràctica similar es van trobar més al nord a Kish. Altrament no tenim coneixement arqueològic de cap altre sepulcre reial. Hi ha una excepció, poc abans de la guerra del Golf es van descobrir les tombes d'unes reines assíries, enterrades amb un tresor de joies impressionant, però sense rastres de sacrificis humans. Si poc d'arqueològic tenim, un text ens dóna, en canvi, una descripció del funeral del rei Ur-Nama (2112-2095 aC), el primer de la tercera dinastia d'Ur, i de la seva baixada al món inferior. Traduiré els passatges més importants:¹⁷

“Els soldats que anaven amb ell (= el rei difunt), el segueixen plorant.
 Les seves barques s'enfonsen, com a Dilmun, terra desconeguda,
 trenquen els cordatges,
 fan a trossos els remes, els puntals i el timó.
 Segellen el portal i trenquen el pany.
 Posen [terra] davant i hi porten sorra.
 El rei assegut en el seu setial i els ases són enterrats allà.
 Alteren [la integritat] de la comarca, canvien l'aspecte de la terra,
 el camí del món inferior és un camí buit.
 Tapen el carro, amb el rei, dissimulen el camí, no s'hi pot tornar.”

Entenc aquest passatge com una abreujada descripció d'un enterrament semblant al d'Ur. El cadàver reial, acompanyat de les seves tropes, és portat primer en una barca que després és destruïda. Tanquen i segellen la porta de la tomba i en dissimulen l'entrada. El rei i els ases del seu carro hi són enterrats. Si s'amaga l'emplaçament de la tomba i el seu accés, és sens dubte per protegir-la dels lladres. Recordem que la tomba reial d'Ur tenia un gran quantitat d'or i altres tresors. De fet s'ha conservat un procés contra uns individus que havien saquejat una tomba.¹⁸ Ja que els arqueòlegs no han aconseguit descobrir gaires tombes reials, un pot atrevir-se a suposar que amagar els mausoleus reials era tradicional. El text continua amb l'entrada del rei als inferns on la seva arribada és anunciada pels “dignataris religiosos, escollits per sort, que havien mort.” Al·lusió als acompanyants del rei enterrats en vida amb ell. La gent del món inferior l'aclama, fan un gran banquet i Ur-Nama dóna presents a les divinitats infernals. El nom

¹⁷ Vegeu l'edició de l'Himne anomenat Ur-Namma A a Esther Flückiger-Hawker, *Urnamma of Ur in Sumerian Literary Tradition*. Fribourg / Göttingen 1999, pp. 92-142. Vegeu també Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §2.4.1.1 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.2.4.1*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

¹⁸ Recentment s'han publicat dos processos d'aquest tipus datats de la Tercera Dinastia d'Ur, vegeu Manuel Molina, “Sumerian Judicial Procedures against Tomb Robbers” a: Grégory Chambon et al. *De l'argile au numérique. Mélanges assyriologiques en l'honneur de Dominique Charpin*, Paris 2019, pp. 693-712 (L.F.).

del món inferior era kur que normalment designa els països estrangers que envoltaven Súmer (generalment muntanyosos, però kur no vol dir ‘muntanya’ com trobareu en alguns llibres). Una descripció de la sort dels difunts en el món inferior la trobem en un passatge de la història de Gilgamesh i el seu company Enkidu. És potser l’únic que reflecteix un sistema de recompenses i càstigs en el més enllà.¹⁹

L’heroi (= Gilgamesh) va adreçar-se al Sol, fill de Ninsunum, (dient-li): “Obre la finestra dels inferns i que pugui dels inferns el meu escuder (= Enkidu)!”
 La finestra dels inferns es va obrir i amb una ventada el seu escuder va pujar amunt.
 Es van abraçar i es van besar, es van quedar sense alè de tant preguntar.
 — “Has vist les lleis dels inferns?
 No me les explicaràs, amic meu, no me les explicaràs?”
 — “Si t’haig d’explicar les lleis dels inferns, asseu-te i plora que jo també seuré i ploraré.
 Toca’m el cos i el teu cor s’entristirà.”
 El cos (d’Enkidu) era com un vestit vell, menjat per les arnes, cobert de pols com una esquerda de la terra.
 Entre crits de pena, el senyor (Gilgamesh) s’assegué a terra.
 — “Has vist l’home que només tenia un fill?”
 — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Ha clavat el clau a la paret (= títol de propietat) i s’està queixant.”
 — “Has vist l’home amb dos fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Viu entre dues parets i menja pa.”
 — “Has vist l’home amb tres fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Beu aigua de l’ordre que penja de la sella.”
 — “Has vist l’home amb quatre fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “El seu cor és feliç com el de l’home que té quatre ases.”
 — “Has vist l’home amb cinc fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Com un bon escriba obre els braços i és admès regularment al palau.”
 — “Has vist l’home amb sis fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “El seu cor és feliç com l’home que ha arrendat un camp.”
 — “Has vist l’home amb set fills?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “És com un germà petit dels déus, seu en un tron i atén als jutjaments.”
 — “Has vist l’home sense hereu?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Menja pa com maons trencats.”
 — “Has vist la dona que no ha infantat?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Està llançada per terra com un pot trencat, ningú s’alegra amb ella.”
 — “Has vist la dona jove que no ha fet vestits per als seus fills i el seu home?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Només és bona per teixir canyes, plora sobre les estores de canya.”
 — “Has vist l’home mort per un llamp?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “És l’agulla com un bou i menja polls.”
 — “Has vist l’home atacat de lepra?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Està lluny del (bon) menjar i del beure, menja i beu coses insubstancials, viu fora de la vila.”
 — “Has vist l’home caigut al camp de batalla?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “El seu pare s’agafa el cap i la seva mare plora.”

¹⁹ Vegeu Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §1.8.1.4 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.8.1*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

- “Has vist l’home per a qui no s’han fet ritus funeraris?” — “L’he vist.” — “Què fa?” —
“Menja rosegons de pa llençats pels carrers.”
— “Has vist l’home mort cremat?” — “No l’he vist, el seu fum va pujar cap el cel i el seu esperit
no està més a la terra.”
— “Has vist l’home que ha insultat el seu pare i la seva mare?” — “L’he vist.” — “Què fa?” —
“No té hereu i el seu esperit està condemnat a vagabundejar.”
— “Has vist els avortons sense nom?” — “L’he vist.” — “Què fa?” — “Juguen amb mel i mató
en una taula d’or i plata.”

A diferència d’altres textos que semblen assignar als difunts una existència grisa i trista en els inferns, aquest text sembla dir que la vida dels morts era una mena de continuació de la vida terrestre amb les recompenses i càstigs deguts a la conducta i circumstàncies personals.

8. Temples i culte

Ja he donat les raons, diguem-ne tècniques, que expliquen el mal estat de les ruïnes dels llocs de culte. Aquests llocs no semblen haver sigut en general gaire monumentals. El cor d’un temple era una cel·la de dimensions reduïdes on hi havia, potser, una imatge de la divinitat i estatuets votives d’orants. Era un lloc secret i misteriós que, segons els textos, no podia ser vist pel públic. Per descriure la profanació i destrucció d’un temple, se’ns diu que l’enemic ha vist el que no s’havia de veure. L’anàlisi que alguns arqueòlegs fan dels plans d’edificis cultuals no correspon gaire a les dades textuais. Se’ns diu, per exemple, que el canvi d’estructures en L a estructures amb un eix central es va fer per facilitar la vista de la imatge sagrada. De fet l’evidència d’imatges de déus és molt magra comparada amb la de les imatges d’orants o imatges per al culte dels ancestres. Les representacions dels déus en relleus i segells és antropomòrfica i la marca de la divinitat és les dues banyes que surten del turbant. Hi ha també alguns éssers més o menys monstruosos, però que fan part més aviat de les creences populars i màgiques. Res com a Egipte. No s’han conservat grans estàtues, encara que hi ha evidència en els textos d’imatges, no sabem de quina mida, vestides i amb joies. En els textos administratius, però, trobem in comptables referències a temples (“casa del déu X”). Si examinem els textos, veurem que no es tracta estrictament de llocs de culte. En realitat es tracta d’institucions semblants a les abadies europees de l’edat mitjana. El que en diem temples sumeris eren de fet explotacions agrícoles, ramaderes, amb tota mena d’artesans inclosos. Aquestes institucions existien en gran nombre i eren la base de l’economia del país. Les activitats estrictament cultuals no n’eren, sembla, una part massa important. El culte consistia sobretot en ofrenes de menjar i beure i sacrificis d’animals. A finals de l’època paleobabilònica apareix un tipus de culte que inclou la recitació de lamentacions per la destrucció dels temples amb pregàries per la seva

reconstrucció. Aquestes lamentacions, que es van recitar fins a l'època hel·lenística, tenen una raó històrica. Al segle XVIII aC el país de Súmer, és a dir, la vall al sud de Babilònia és pertorbada per revoltes i envaïda. Hi ha un èxode d'escribes i personal religiós cap al nord, cap a Kish, Sippar i Babilònia. Allà estableixen capelles i escoles amb els mateixos noms i actes de culte de les ciutats meridionals perdudes. És en aquest moment que es creen aquestes lamentacions, inspirades per l'enyorança dels llocs sants perduts. Aquests sentiments marquen la religiositat mesopotàmica pels segles a venir. En un cert sentit, és una cosa semblant a la nostàlgia jueva pel temple destruït de Jerusalem.

9. El Matrimoni sagrat i altres coses

El matrimoni sagrat (hieros gamos). Relacionat, sens dubte, amb la divinització del rei. Trobem en l'època paleobabilònica (i potser abans) un acte ritual descrit en poemes religiosos i no massa clar. En certes ocasions, entre elles la vigília de l'any nou però no sabem si cada any, el rei tenia, físicament o figurativament, relacions sexuals amb una sacerdotessa que representava Inanna. Tant la finalitat del ritual com els detalls de la seva celebració no són clars. S'ha proposat una renovació de la vida del sobirà, el foment de la fertilitat de la terra i la fecunditat del poble, etc. Hi ha un llibre popular de Sam Kramer, el primer que em contractà per treballar en textos sumeris, que existeix en traducció recent castellana amb el títol de “El matrimonio sagrado en la antigua Súmer.”²⁰ Té una selecció de passatges literaris, alguns molt bonics, relacionats amb aquest ritual i altres passatges no tan relacionats. L'autor aprofita l'ocasió per traduir passatges selectes, això sí bastant ben escollits, que poc tenen a veure amb el matrimoni sagrat. No recomano que seguïu tots els detalls de la seva interpretació entusiàstica del ritual, però és potser la millor i més assequible col·lecció de textos lírics religiosos en castellà. Hi trobareu els cants d'amor d'Inanna, alguns definitivament eròtics, en brutal contrast amb les seves gestes guerreres que he citat més amunt.

D'un poema diàleg entre Inanna i el seu amant Dumuzi, pastor (mireu si les èglogues clàssiques amb els seus pastorets venen de lluny):²¹

²⁰ Samuel Noah Kramer, *El Matrimonio Sagrado en la antigua Súmer*, Sabadell 1999. [L.F.].

²¹ El text és una cançó dedicada a l'amor entre Inanna i Dumuzi anomenada Dumuzi-Inanna H. Vegeu Yitschak Sefati, *Love songs in Sumerian literature: critical edition of the Dumuzi-Inanna songs*. Ramat-Gan 1998, pp. 185-193; vegeu també Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §4.08.08 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.4.08*#) (última visita agost del 2019); Pascal Attinger, “Dumuzi Innana H” (<https://zenodo.org/record/2599581>) (última visita agost del 2019) (L.F.).

“Ahir, mentre jo, la senyora, passava el temps,
ahir, mentre jo, Inanna, passava el temps,
mentre passava el temps ballant,
mentre passava el temps cantant cançons fins al vespre,
ell es va reunir amb mi,
el senyor es va reunir amb mi, el senyor es va reunir amb mi,
el senyor, amic del Cel, es va reunir amb mi,
va posar la meva mà en la seva mà i em va abraçar.
‘Brau salvatge, (li vaig dir), deixa’m marxar, haig d’anar a casa,
amic d’Enlil, deixa’m marxar, haig d’anar a casa,
hauria de mentir a la mare,
hauria de mentir a la meva mare, Ningal.”

Dumuzi respon:

“Te les ensenyaré, te les ensenyaré,
t’ensenyaré, Inanna, les mentides de les dones.
(diuen) ‘la meva amiga em va portar a la plaça,
va ballar amb mi al so del tamborí i la flauta,
em va cantar cançons dolces,
vaig passar allí el dia dolçament.’
Mentint així t’enfrontaràs amb la mare,
mentre nosaltres ens abandonarem a la nostra passió a la llum de la lluna,
desfaré els teus cabells sobre el llit net i dolç,
amb joia i abundància passaré amb tu dolços moments.”

No diríeu que aquesta cançó té quatre mil anys. Del temps del rei Shu-Sin (2037-2029 aC) tenim diverses cançons amoroses amb connotacions religioses. Per exemple, l’amant diu al rei al que anomena “déu del seu país”:²²

“La cervesa de la tavernera és dolça, déu meu,
com la seva beguda, el seu sexe és dolç, la seva beguda és dolça.
És el meu Shu-Sin qui m’ha donat plaer,
qui m’ha donat plaer és el meu Shu-Sin,
l’estimat d’Enlil, el meu Shu-Sin,
el meu rei, senyor del seu país.”

Noteu les freqüents al·lusions a la relació entre els amants i els déus: Enlil, An, el déu-Cel, i Ningal que era l’esposa del déu-Lluna. Ens trobem davant del que és quasi una situació panteística.

Podríem parlar encara de moltes altres coses. En els cursos a l’Oriental Institute de Chicago donàvem un semestre sencer sobre la religió mesopotàmica. Podríem parlar de les regles de conducta humana imposades pels déus, del món

²² Cançó anomenada Shu-Sin A: vegeu Yitschak Sefati, *Love songs in Sumerian literature: critical edition of the Dumuzi-Inanna songs*. Ramat-Gan 1998, pp. 344-352; vegeu també Jeremy A. Black (et al.), *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998-2006: §2.4.4.1 (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.2.4.4*#) (última visita agost del 2019) (L.F.).

dels mals esperits que amenaçaven constantment els homes i com combatre'ls, del què feia un déu ser un déu i en què es diferenciava de l'home, etc. Noteu, per acabar, que els déus si en un sentit van fer l'home, l'home mesopotàmic (com més tard els grecs per exemple) va fer els déus a la imatge i semblança dels homes. Els textos sumeris ens presenten a uns déus que inspiren terror, que maten, que imposen lleis, però que també estan subjectes a les passions humanes: perden el control d'ells mateixos, s'emborratxen, estimen i així ens fan riure i ens consolen, fent-nos oblidar les pors de la vida.